

Використані джерела та література

1. Горбелева Е., Чернышев Ю. Некоммерческие организации в Республике Беларусь: особенности правового и фактического положения / Известия Алтайского государственного университета. – № 4 (80), Т.2., 2013. С. 253 – 258; 2. Деятельность международных организаций в контексте развития гражданского общества в Казахстане // YIV. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://yvivision.kz/post/388781>; 3. Министерство иностранных дел Республики Беларусь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mfa.gov.by/multilateral/organization/list/c723f8823e56d467.html>; 4. Основные тенденции развития неправительственных организаций Таджикистана, роль международных организаций в развитии гражданского общества в Таджикистане, оценка потенциала // Молодежный экологический центр Душанбе. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tabiat.narod.ru/lastnews1.htm>; 5. Посольство Республики Казахстан в Республике Беларусь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kazembassy.by/politic/megdunar.html>; 6. Обзор "Свобода ассоциаций и правовое положение некоммерческих организаций в Беларуси", 2/2015 / Eurobelarus/ – Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://eurobelarus.info/news/policy/2015/07/13/obzor-svoboda-assotsiatsiy-i-pravovoe-polozhenie-1507101937.html>; 7. Туркменистан и международные организации: партнерство во имя мира, безопасности и устойчивого развития / Бизнес & политика. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta-bip.net/politics/3412-turkmenistan-i-mezhdunarodnye-organizacii-partnerstvo-vo-imya-mira-bezopasnosti-i-ustojchivogo-gazvitija->; 8. Уголовный кодекс Республики Беларусь. - № 275-3, 9 июля 1999 г. – 1931 с.; 9. Belarus. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.usaid.gov/ru>; 10. Council Regulation (EC) № 168/2007 of 15 February 2007 establishing a European Union Agency for Fundamental Right // OJ L, 53, 22.2.2007; 11. EUROBELARUS – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eurobelarus.info/consortium/>; 12. UNICAF Uzbekistan. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unicef.uz/ru/partnerships/international/>

УДК 32.019.5:321.02(437.1/2)

Ткаченко І.В.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ.

У статті розглядається питання функціонування організацій громадянського суспільства в Чеській Республіці. Показано особливості розвитку громадянського суспільства в процесі європейської інтеграції країни.

Ключові слова: громадянський сектор, організації громадянського суспільства в Чехії, функціонування НУО в Чехії.

В статті розглядається питання функціонування організацій громадянського суспільства в Чеській Республіці. Показано особливості розвитку громадянського суспільства в процесі європейської інтеграції країни.

Ключевые слова: общественный сектор, организации гражданского общества в Чехии, функционирование НПО в Чехии.

In the article is analyzed the question of functioning of Czech's Republic civil sector. The specialties of civil society development in the process of European integration of the state were shown.

Keywords: civil sector, organizations of the civil society in Czech, functioning of NGO's in Czech.

Підвищений інтерес вітчизняних дослідників до суспільно-політичних процесів і демократичного транзиту в Чеській Республіці обумовлений тим, що ця країна стала першою в Центрально-Східній Європі, яка підписала договір про асоціацію з ЄС і, таким чином, задекларувала свої європрагнення, ставши для України та її європейського вибору успішним прикладом розбудови громадянського суспільства в умовах посткомуністичної трансформації.

1989 р. Чехословаччина (згодом Чеська Республіка) виявилася однією з небагатьох посткомуністичних держав, яка не застосовувала авторитарні методи та інструменти в практиці державного будівництва, що дало можливість миттєвого переходу від тоталітаризму до консолідованої демократії, сприяло вільному розвитку громадського сектору, що до того був цілком підконтрольним державній тоталітарній системі.

Громадський сектор, його роль у посткомуністичній трансформації чеського суспільства є предметом ряду ґрунтовних досліджень європейських дослідників, які вивчають питання, пов'язані з розширенням ЄС на схід. Відмітимо праці таких дослідників, як Тереза Вайдова [12], Давид Краль [8], Петра Ракусанова [9], в яких проаналізовано проблеми розвитку чеського громадянського суспільства в посткомуністичну добу. Серед вітчизняних фахівців слід відзначити праці Є. Кіш [1], Н. Марадик [4], Л. Усаченка [5] та ін., які розкривають особливості посткомуністичного транзиту в Чехії та функціонування громадських організацій як його складову.

Дана проблематика ґрунтовно представлена в працях зарубіжних учених і є актуальною, зважаючи на сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і подальшої трансформації Євросоюзу. Досвід становлення і функціонування організацій громадянського суспільства в Чехії, його вплив на визначення інтеграційного курсу держави є актуальним для українського суспільства, він може бути корисним при реалізації євроінтеграційного курсу української держави.

Громадський або неприбутковий сектор сучасної Чехії не постав лише після подій Оксамитової революції 1989 р. Традиції громадянського суспільства на чеських землях мають давню історію, яка відводить нас до подій чеського національного відродження XIX століття, коли на території чеської держави постав ряд культурницьких, мистецьких, освітніх асоціацій та об'єднань, що стали важливим елементом громадського життя. Важливий позитивний імпульс розвитку громадського сектору дали події 1918 р., які призвели до виникнення незалежної Чехословацької держави. Із цього часу можемо констатувати неперервний розвиток інституцій громадянського суспільства в чеській державі, що частково переривався протягом нацистської окупації (1939-1945) та в період панування комуністичного режиму (1948-1989).

З іншого боку, можемо бачити, що період Другої світової війни і, особливо, комуністична доба, коли права громадян на створення об'єднань і організацій громадянського суспільства були грубо порушені, призвели до драматичних впливів на розвиток громадянського суспільства. Так, у

тоталітарну добу кількість громадських організацій зменшилася з 60 000 до 683, що були інкорпоровані в Національний фронт, який перебував під повним контролем Комуністичної партії Чехословаччини [9, с. 21]. Держава також тримала контроль за об'єднаннями громадян усіх вікових груп. Незначне посилення громадянського суспільства в Чехословаччині сталося внаслідок подій Празької весни (1968 р.), хоча держава загалом зберегла тотальний контроль над суспільною активністю своїх громадян. Упродовж комуністичної ери в Чехословаччині існувала певна кількість організацій і груп громадян, що діяли нелегально або під наглядом держави (Хартія 77). Єдина профспілка – Революційний профспілковий рух – мала привілейоване положення. У соціалістичній Чехословаччині існувала певна кількість громадських об'єднань, наприклад, спортивні та культурницькі товариства, що об'єднували велику кількість громадян, але могли діяти виключно як частина єдиного комуністичного Національного фронту [12, с. 22].

Комуністичний режим мав великий вплив на суспільний розвиток Чехії. Цей вплив певною мірою зберігається і до сьогодні. Це виражається, зокрема, у провідній ролі держави в суспільному житті, негативному досвіді посткомуністичної трансформації, який ставав причиною значного розчарування громадян щодо специфіки змін у пріоритетах суспільного розвитку. Значний рівень недовіри до інших людей, а також до демократичних інституцій, у тому числі й пов'язаних з розвитком громадянського суспільства, притаманний усім посткомуністичним країнам, не оминув і чеську державу.

Саме громадянське суспільство Чехословаччини сприяло пробудженню чехословацького суспільства у 80-х рр. XX ст. Саме воно стало однією з рушійних сил у поваленні комуністичного режиму. Цей процес відбувався під впливом і за ідейного лідерства громадської асоціації Хартія 77, першу декларацію якої було проголошено в січні 1977 р. і підписано 241 особою. Під своїм маніфестом, що став зразком мужності та сумління нації, Хартії 77 вдається об'єднати людей найрізноманітніших верств суспільства. Таким шляхом склалася неформальна група людей з чітко вираженими громадянськими ідеалами на чолі з Яном Паточкою, Іржи Гаєком, Вацлавом Гавелом. Натхненні Загальною Декларацією прав людини ООН та Гельсінкськими Угодами 1975 р., свою основну місію вони вбачали у виданні документів та відкритих листів, наголошуючи на проблемах дотримання прав людини. Хартія 77 стала центром незалежних від партійного впливу організацій громадянського суспільства [2], чия активна праця призвела до Оксамитової революції 1989 р.

На рубежі 80-90-х рр. XX ст. Чехословаччина перейшла від побудови соціалізму до ринкової демократії. У країні було розроблено плани та програми ринкової трансформації, в основу яких було покладено шокову терапію, тобто роздержавлення і приватизацію одночасно, подолання монополізму та розвиток конкуренції, лібералізацію зовнішньоекономічної діяльності і т. д. [3, с. 229].

Стрімке падіння комуністичного ладу призвело до того, що в Чехословаччині внаслідок Оксамитової революції практично не було періоду так званого «вакууму влади». Це сприяло приходу до влади нової

демократичної політичної еліти та швидкому оформленню типових для демократії політичних та громадських інститутів. У наступні після 1989 р. роки у Чехії було прийнято нове законодавство про об'єднання громадян. Тисячі організацій громадянського суспільства постали і почали успішно взаємодіяти, у тому числі в питаннях інтеграції, визначальних для зовнішньої політики Чехії наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.ст.

Вже 27 березня 1990 р. Федеральними зборами було ухвалено Закон «Про об'єднання громадян», який з деякими змінами та доповненнями діє до цього часу. Він юридично закріпив законне місце добровільних співтовариств мешканців країни, які отримали назву «громадські організації». Законом було закріплено, що «громадяни мають право на вільне об'єднання», «для здійснення цього права не потрібно дозволу державного органу» (Ст. 1). Зауважено також, що норми закону не діють щодо політичних партій, прибуткових та релігійних організацій. Відповідно до ст. 2 цього закону «громадяни можуть засновувати спілки, товариства, союзи, клуби та інші громадські організації, а також професійні асоціації та об'єднуватися в них». Було вирішено, що процес відродження громадянського суспільства відбуватиметься шляхом утворення:

- інститутів, що гарантують індивідуальні свободи, такі як приватна власність, свобода слова, свобода пересування та вибору місця проживання;
- інститутів, що забезпечують політичні права громадян: політичне право бути обраними на державну посаду, право контролю за діяльністю уряду в період між виборами;
- інститутів, що забезпечують співіснування різних соціальних груп та законність їх інтересів: засоби масової інформації та незалежні об'єднання громадян [4, с. 116-117].

Особливості функціонування громадського сектору і громадянського суспільства загалом було закріплено низкою законів, прийнятих у період між 1990 і 1992 рр. Вони послужили підґрунтям для започаткування неприбуткових організацій та початку їхньої діяльності, підтримуваної новим демократичним урядом.

Важливою тенденцією суспільно-політичного процесу в Чеській Республіці стала розбудова інституційної структури для здійснення громадської діяльності. З цією метою у структурі уряду було створено ряд консультативних органів:

- Раду уряду з питань діяльності неурядових неприбуткових організацій;
- Раду уряду з питань прав людини;
- Раду уряду з питань національних меншин;
- Раду уряду у справах ромської громади;
- Раду уряду з питань забезпечення рівних прав між чоловіками та жінками.

Центральне місце в системі цих дорадчих органів відводиться Раді уряду з питань діяльності неурядових неприбуткових організацій. Її було утворено 10 червня 1992 р. під назвою Рада для фондів (перейменована у 1998 р.). Її основна функція – координація співпраці між державою та громадським сектором. Її

діяльність є досить ефективною, оскільки забезпечує діалог між представниками громадських організацій та владною елітою [4, с. 120-121].

У 1995 і 1997 рр. парламент і уряд Чехії продовжили практику посилення легального підґрунтя для громадського сектору шляхом прийняття Закону про публічні прибуткові об'єднання (акт № 248/1995) і Закон про фундації та фонди (акт № 227/1997), які зробили можливою реєстрацію організацій, що здійснювали неприбуткову діяльність із саморегуляторними функціями [7, 33]. Ужиті заходи дозволили громадському сектору Чеської Республіки активніше долучатися до публічно-правової діяльності в інтересах розвитку громадянського суспільства в державі.

Розвиток громадського сектору в Чехії протягом 1990-х рр. – на поч. 2000-х рр. був значною мірою обумовлений такими факторами, як підвищення ступеню залученості громадянського суспільства в життя держави та входження до Чехії іноземних донорів для підтримки діяльності громадських організацій. Чеська концепція громадянського суспільства після 1989 р. перебувала під впливом двох політичних лідерів – президента Чеської Республіки Вацлава Гавела та прем'єр-міністра Вацлава Клауса (згодом також президента). Ключовим питанням було визначення легітимності організацій громадянського суспільства у відстоюванні публічних інтересів і участі в суспільно-політичній діяльності [12, с. 23].

З погляду позиції, промоутером якої виступав перший президент Чехії Вацлав Гавел, громадянському суспільству відводилася в цілому позитивна роль у суспільному житті, роль, яка повинна була базуватися на активному залученні громадян у сферу суспільно-політичного життя країни. З іншого боку, з позиції, представленої Вацлавом Клаусом, перевага в цій сфері віддавалася не громадському сектору, а політичним партіям і виборним органам влади. Саме вони мали бути домінуючою силою в суспільному житті і, відповідно, повинні були з підозрою ставитися до різних невиборчих ініціатив і громадських організацій.

Незважаючи на цей теоретичний диспут, громадський сектор здобув широку підтримку в суспільному середовищі. Про значущу роль організацій громадянського суспільства свідчать результати одного із соціологічних досліджень, згідно з даними якого 53% чехів у 2011 р. підтримали матеріально діяльність неприбуткового сектору, хоча лише 6% з них робили це на регулярній основі (мінімум раз на місяць) [10, с. 61]. Ще одним свідченням активності громадянського сектору є той факт, що за станом на 2004 р. (рік вступу Чехії до ЄС) в країні налічувалося понад 75000 зареєстрованих неприбуткових організацій. Про значний ступінь залученості ОГС до участі у вирішенні публічно-правових питань свідчить те, що переважна більшість зареєстрованих організацій (понад 50 %) належала до політичних і професійних асоціацій [7, с. 33-34].

У процесі становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства в Чеській Республіці після 1989 р. і до вступу країни до ЄС виділяють чотири етапи, які можна охарактеризувати наступним чином:

- Перший етап (1990-1992 рр.) – революційний ентузіазм був виражений через ліберальну державну політику щодо створення і функціонування неприбуткового сектору. Після 1989 р. Чехія, як і Україна та інші посткомуністичні країни, мала реорганізувати свої соціальні структури і створити легальні органи для суспільної сфери. Чехія не отримала фінансової допомоги та «ноу-хау» від потужного сусіда, як це сталося у випадку з колишньою Німецькою Демократичною Республікою, але зіткнулася з багатьма проблемами, що були наслідком втрати соціальної активності в умовах комуністичного режиму та централізованої держави [11, с. 4]. Велике значення для функціонування організацій громадянського суспільства в цей період почали відігравати іноземні донори та міжнародні фінансові ресурси, що направлялися на розвиток демократії та на становлення чеського громадянського суспільства в умовах звільнення від наслідків тоталітаризму.

- Другий етап (1993-1996 рр.) – варто розглядати як період певних коливань у суспільстві, дискусії між Вацлавом Гавелом і Вацлавом Клаусом щодо напрямів розвитку громадянського суспільства. Протягом цього періоду було посилено законодавчу базу функціонування і фінансування діяльності організацій громадянського суспільства. Держава мала обмежений вплив на громадський сектор – з одного боку, мала місце стабільна підтримка, а з іншого – небажання розподіляти фінансові ресурси.

- Третій етап (1997-2001 рр.) позначається значним зниженням активності громадського сектору, оскільки державою були запроваджені інструменти, що мали на меті збільшення регуляторного впливу уряду щодо діяльності організацій громадянського суспільства. Після прийняття 1992 р. законодавства щодо управління фундаціями, 1997 р. було прийнято Акт про фундації та благодійні фонди, який прямо визначав правила, що регулювали реєстрацію та управління фондами: фундації мали декларувати, який відсоток від їхніх коштів направлятиметься на адміністрування діяльності, вони також не могли здійснювати прибуткову діяльність (крім деяких існуючих виключень з цього правила). Вони також повинні були готувати річні звіти, що мали на меті забезпечення внутрішнього та громадського контролю над діяльністю організацій громадянського суспільства.

- Четвертий етап (2002-2004 рр.) – проведена децентралізація державної влади внаслідок підготовки до вступу Чехії в ЄС мала істотний вплив на розвиток громадського сектору в регіонах. Вступ країни до ЄС позначився в тому, що міжнародні донори зменшили фінансову підтримку громадського сектору (тимчасовим рішенням була підтримка зі сторони Фонду громадянського суспільства в Центральній і Східній Європі), що, своєю чергою, мало наслідком перехід до використання структурних фондів ЄС, які фінансують організації громадянського суспільства об'єднання [9, с. 21-22].

Отже, наслідком повалення тоталітарного режиму і переходу до ринкової демократії стало формування громадянського суспільства в Чеській Республіці за скандинавською (соціал-демократичною) моделлю. Відповідно до неї сектор громадських організацій має недавнє походження (фактично, незважаючи на давній досвід функціонування елементів громадянського суспільства в

Чехословаччині ще з часів національного відродження XIX ст., про його оформлення можна говорити, починаючи з Оксамитової революції) та створений на базі організацій, згуртованих навколо сфери діяльності, а не ідеологічних установок. Держава безпосередньо забезпечує освітні та соціальні послуги, і громадський сектор, що працює в цьому напрямі, заповнює прогалини в діяльності держави шляхом заміщення. Переважна більшість громадських об'єднань обслуговує своїх членів: це культурницькі, спортивні, професійні та інші організації [5].

Після вступу Чеської Республіки до ЄС 2004 р. систему функціонування громадського сектору і його взаємодію з владою було значно удосконалено. У цьому контексті відзначимо появу у 2006 р. першого підготовчого документу про принципи публічних контактів, ухваленого урядом, а також урядової резолюції 2007 р. (№ 879-2007), якою було ухвалено Методологію щодо публічних консультацій [10, 35].

У період після вступу країни до ЄС відбулася також інкорпорація загальноєвропейських проблем у діяльність громадянського суспільства. Великі громадські об'єднання, такі як Чеський Ліазонський офіс досліджень і розвитку, Європейський фонд демократії, а також Конфедерація промисловості Чеської Республіки, заснували свої представництва у Брюсселі. Про активне залучення громадського сектору до європейських справ свідчить, наприклад, діяльність Ради економічної і соціальної угоди Чеської Республіки (RHSD ČR), яка спрямовує свої зусилля на проблеми, пов'язані зі справами ЄС, і діє як консультативний орган для уряду у важливих європейських питаннях. Чотири члени цього об'єднання (Чесько-Моравська конфедерація профспілок (ČMKOS) – 4 члени, Конфедерація промисловості Чеської Республіки (SPČR) – 2 члени, Торгова палата Чеської Республіки (HKČR) – 1 член, а також Об'єднання чеських виробничих кооперативів (SCMVD) – 1 член) представляють чеське громадянське суспільство і формують найзначніше представництво в чеській делегації до складу Європейського соціально-економічного комітету, члени якого належать до таких категорій так званого організованого громадянського суспільства, як наймачі, профспілкові діячі, а також представники різних груп інтересів (професійних об'єднань, фермерів, захисників довкілля, споживачів і т.д.). Таким чином, участь громадського сектору Чехії в роботі подібних представницьких органів прямо залучає організації громадянського суспільства країни до вирішення завдань, які формулюються Європейською Комісією, Радою ЄС та Європарламентом.

Підсумовуючи, зазначимо, що незважаючи на існуючі суперечності і проблеми в стосунках влади і громадян, обумовлені надзвичайно обмеженою участю громадського сектору в суспільному житті Чехословаччини комуністичної доби, обраний Чеською Республікою курс на модернізацію економіки і суспільного життя, а також європейську інтеграцію як безальтернативний зовнішньополітичний орієнтир, позитивно відобразився на розвитку громадського сектору в Чеській Республіці, внаслідок чого на сьогодні слід констатувати наявність розвинутого чеського громадянського

суспільства, вплив якого на суспільні процеси набагато сильніший, ніж в інших посткомуністичних державах Європи.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кіш Є. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції. – Ужгород: Ліра, 2008. – 440 с.;
2. Концепція громадянського суспільства // Режим доступу: <http://sd.net.ua/2010/12/22/print:page,1,концепція-громадського-суспільства.html>;
3. Копійка В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна. – К.: Юридична думка, 2005. – 448 с.;
4. Марадик Н. Перехід до демократії в Чеській Республіці: Монографія. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. – 174 с.;
5. Усаченко Т. Зарубіжний досвід неурядових організацій: функціональні моделі // Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10ulmofm.pdf>;
6. Civil Society in Czech Republic // Режим доступу: <http://www.euclidnetwork.eu/programme-areas/geographical-areas-in-which-we-work/civil-society-in-europe-country-profiles/civil-society-in-czech-republic.html>;
7. EU member states' consultation with civil society on European policy matters. – Florence, 2011. – 222 p.;
8. Kral David. Debate on the Draft Constitutional Treaty in the Czech Republic // Civil Society Aspects in the Discussion on the EU Constitutional Treaty. – Pp. 32-37.;
9. Rakusanova Petra. Civil Society and Civic Participation in the Czech Republic // Режим доступу: http://studie.soc.cas.cz/upl/texty/files/229_05-5%20zformatovany%20text%204%20pro%20tisk.pdf;
10. The Role of Civil Society in EU Integration processes: Real engagement through Effective involvement. – Prague, 2012. – 80 p.;
11. Third-Sector Organizations in the process of Regional Integration: EU-Enlargement and Social NGOs – a German perspective // Режим доступу: http://c.ymcdn.com/sites/www.istr.org/resource/resmgr/working_papers_toronto/lange.chris.pdf;
12. Vajdova Tereza. An assessment of Czech civil society in 2004: After fifteen years of development. – Prague, 2005. – 124 p.

ДУ «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ УКРАЇНИ»